

ADY KELET-EURÓPÁBAN

RÁKOS PÉTER

Ady csehországi fogadtatásához

A tétel, melyet a centenárium és a Tiszatáj együttesen osztottak ki rám, leg-alábbis háromarcú: tények közlésére, problémák felvetésére, feladatok számbavételére kötelez. Ezenfelül kivételes nyomatékkal veti fel a kapcsolattörténet legfontosabb elméleti kérdéseit.

Ami a tényeket illeti, az évforduló készületlenül ér: megismerésüknek még csak a kezdetén tartunk. Ady csehországi fogadtatása mint téma nem provokált eddig senkit rendszeres feldolgozásra, mint — érthetően — a Petőfié. A költő születésének századik évfordulója e tekintetben nem korábbi eredményeket summáz, inkább a mulasztásokra figyelmeztet. A prágai Károly egyetemen két szakdolgozat foglalkozik idén az Ady-recepcióval: az egyik a költő csehországi fogadtatását vizsgálja, a másik a szlovákiait (kiterjesztve figyelmét mind a szlovák, mind a szlovákiai magyar közegre). Az első mégcsak részlettanulmányokra sem igen támaszkodhat, a másik viszont egyebek közt s elsősorban Csukás István szegedi professzor alapvetésén építhet; s mint ilyenkor lenni szokott, az egyik feladatot az anyag hézagossága, a másikat bősége teszi nehezzé. Mindenesetre remélhetjük a témának egy máig terjedő összegezését, de ezenfelül talán új szempontokat és ismereteket is. Az alábbiakban azonban csupán a cseh Ady-recepció némely főbb mozzanatára szorítkozom.

Azt találtam írni feljebb, hogy a cseh Ady-recepció feltárásának még az elején vagyunk. Nem nehéz eltalálni az okát, miért van ez így. A kutatók itt nem sejtettek kincseket: az eddig ismert szórványos adatokból (nem szórványosságuk tényéből, hanem tartalmukból és jellegükből) arra kell következtetnünk, hogy ha a jövőben érhetnek is (s valószínűleg érnek is) meglepetések, összefüggő, folyamatos cseh Ady-hagyománynak aligha bukkanhatunk nyomára. A „recepció” kifejezés, ha az egyszerűség kedvéért használjuk is, ebben az esetben nem pontos; ami rendelkezésünkre áll, nem a folyamatos befogadásnak, hanem az *elfogadtatás* egyre megújuló kísérleteinek a krónikája.

Hipotézissel kell kezdenem. Alig hihető, hogy a holnaposok és nyugatosok viharos színrelépésének ne lett volna nyoma egy olyan miliőben, ahol az első világháború előtti magyar kulturális életet érdeklődő — olykor persze rivalizáló — figyelemmel kísérték. Igaz, hogy elsősorban a már beérkezettek: Mikszáthot, Jókait, Herczeget, Bródyt. Mégsem tudom elképzelni, hogy Ady nevét már életében ne ismerték, le ne irták volna. Legkorábbi adatom azonban nekrológ: a Cesta című kulturális folyóiratban jelent meg, szerzője Petr Kompš, akinek nevével magyar vonatkozásban később is találkozunk, így Móricz emlékezetes 1930-as prágai előadásán is jelen volt, mint az agrárpárti Venkov (Vidék) című lap munkatársa. A nekrológ (egyben kissé helyszíni tudósítás) a Károlyi-köztársaság végnapjaiban keletkezhetett. A cseh közélet léggömbje ez idő tájt kétségkívül magyarelles volt; a szlovák származású cikkíró hangvételében is érezni a sérelmezettséget; Adyt kivételes magyarként becsüli, szembeállítja egyfelől Tiszával, másrészt Kossuthal, kikről tiszteletteljes kárhözhatással

szól. Adynak velük szemben érdeme, hogy „világosan látta a magyar közállapotok kisszerűségét, elmaradottságát, előre látta a magyar katasztrófát”. Külön hangsúlyozza a magyar költő háborúellenességét, harcát a felszínes romantika és a nacionalista illúziók ellen, kiállását magyarok, szlovákok (sic!) és románok testvérisége mellett. A cseh költők közül Antonín Sovában véli megtalálni az Adyéhoz legközelebb álló egyéniséget. Kompiš írásának nem egy állítása téves vagy elfogult, mint gesztus mégis megbecsülendően pozitív. „Jó, hogy elpihentél, Ady Endre. A te beteg, érzékeny szíved amúgy sem bírta volna elviselni e lassú bomlást. Vagy talán épp azért hűnytad le a szemed örök álomra, hogy megkíméld szeretett néped végpusztulásának látványától?”

Következő adatom négy évvel későbbi: a Země (Föld) című „szórakoztató és ismeretterjesztő” lapban bukkanunk újra a költő nevére. Két Ady-verset hoz a folyóirat cseh fordításban, „A szerelmesek holdja” és „Imádság háború után” címűeket. Ezek a legkorábbi cseh Ady-fordítások, melyekről tudomásom van, ám magam hiszem a legkevésbé, hogy valóban a legkorábbiak. A fordító, Bedřich Pflieger, maga is szerepel a folyóiratban eredeti verseivel, nem tartják azonban számon mint költőt. Hogyan ismerkedett meg Ady lírájával, mi a két versfordítás háttere, mindez még felderítésre vár. A verseket rövid anoním jegyzet követi; említi a Nyugatot, Ady francia ihletői közül Verlaine-t és Baudelaire-t, Ady politikai magatartását pedig azzal jellemzi, hogy a Jászi-féle „Galilei-körnek nevezett párt” tagja volt. Mint kuriózumot azt is feljegyzí, hogy Ady diák korában Kun Béla instruktora volt. A költő legfőbb jelentőségét abban látja, hogy „népe lelkiismeretének volt riasztó hangja” s hogy szembehelyezkedett a hivatalos nacionalista politikával.

Ady bemutatása azonban, ha ezt az epizódot nem tekintjük, továbbra is várat magára. 1927-ben egy budapesti lapból, a Literatúrából értesülünk Pohradszky György, az ismert szlavista jóvoltából, hogy Gustav Narcis Mayerhoffer, Bródy Sándor egykori önkéntestársa, számos Jókai-regény és más magyar prózai művek fordítója, „Az Illés szekerén” fordítását tervezi, ez azonban tudunkkal nem valósult meg.

Az első, tizennégy verset tartalmazó kis válogatás Bohumil Müller cseh újságíró nevéhez fűződik s Pozsonyban jelent meg 200 példányban. Hangsúlyozom, egy gyakori félreértést elkerülendő, hogy ez a szlovenszkoí metropolisban, a mai Szlovákia fővárosában 1932-ben megjelent kötet cseh nyelvű. Müller fordításait Emil Boleslav Lukáč, a kiváló szlovák költő (Csukás könyvéből tudom) már 1930-ban megkísérelte Prágában kiadatni, de eredménytelenül. Amit a Družstevní Práce kiadó lektora, Petr Křička neves cseh lírikus Lukáčnak válaszolt, máig érvényes mementó: csak akkor vállalkozhatnának a könyv kiadására, ha „a fordítások művészi szempontból hibátlanok, kiválóak, hogy a nagy költőt, aki drága az ön szívének, a valósághoz híven mutassuk be közönségünknek”.

Müller a két háború közötti korszakban, sok más cseh értelmiségihez hasonlóan, Szlovákia és Kárpátalja területén működött; magyarul tudó felesége s más személyi kapcsolatai révén is megtanult magyarul s belekerült a magyar irodalom vonzásába. Nemcsak Adyt fordított (utóbb, folyóiratokban, Jan Greža álnéven is), hanem más magyar szerzőket is, így 1951-ben az ő fordításában jelent meg Hét krajcár címen az első cseh Móricz-novelláskötet, néhány évvel későbbben pedig A boldog ember. Ami az Ady-kötetecskét illeti, Müller nem válogatott rosszul. Antológiákon, ez közhely, semmiféle teljességet sem szabad számon kérni; tájékoztató, úttörő szándékú kötetnél elvárható, hogy a válogatás tekintetbe veszi a kialakult értékrendet, nem hagyja figyelmen kívül az olvasókönyvekben meghonosodott legendás „nagy” verseket, de mi sem természetesebb, mint hogy saját ízlését, versolvasói élményét is érvényesíteni hagyja. Müller kis füzetében képviselve van a dekadens Ady, a forradalmi Ady, az internacionalista Ady, az antimilitarista Ady, a Léda-zsoltárok és a Csinszka-versek költője, az istenes versek Adyja, az új vizeken járó Ady — az intenzív totalitásra való törekvés nyilvánvaló, főlősleges okvetetlenkedés volna ezt vagy azt a verset hiányolni; az első cseh Ady-kötet szerkesztő-fordítóját e tekintetben nem érheti gáncs. S amivel nem tudott megküzdeni — hiszen nem volt költő, jószándékkal

pótolta a hivatottságot — azt később nála sokkalta esélyesebbek is legfeljebb látványosabban ostromolták, de bevenni ők sem tudták.

Az első cseh Ady-válogatás kritikai visszhangjáról (mint egyébiránt a továbbiakról is) egyelőre gyér adataink vannak, semmiképpen sem teljesekek. Magyar részről Szalatnai Rezső méltatta a Nyugat 1934-es évfolyamában, érthetően hálás elismeréssel, de jelezve a fordítás fogyatékoságát. „Szemmel látható a becsületes törekvés, hogy Adyt felmutassa a cseh szellemi életben, mely sokkal jobban ismeri a mai francia, német vagy angol írókat, mint a prágai tornyoktól félnapi gyorsvonatra fekvő magyarságét. A cseh protestáns zsoldár és a sziléziai bányászélet elementáris erejű nemzeti és szociális költőjének, Petr Bezručnak kemény költői dikciójával csendíti fel a Hortobágy poétáját. Ady lírájának röpke, meleg lehelete mindenesetre benne van Müller könyvecskéjében, de a cseh kritika zöme helyesen mutatott rá arra, hogy Ady még várja a költői és teljes visszaadást.” Nem tudhatni, mekkora volt a kritikai visszhang, melynek „zömére” is lehet hivatkozni (mennyi mulasztás! Szalatnai Rezső kiváló memóriájához, fájdalom, immár nem folyamodhatunk), két rövid, de igen rangos szerzőktől származó glosszát azonban mindenképpen fel kell jegyeznünk. A Cin (= Tett) című folyóiratban, melyet Marie Majerová kommunista író, a Magyarországon is ismert Sziréna című regény szerzője szerkesztett, Jan Blahoslav Čapek számol be Müller kötetéről egy rövid jegyzetben. A prágai egyetem későbbi professzora, akkor fiatal tudós, ma, nyugdíjállományban is, fáradhatatlan munkása a cseh irodalomtörténetnek, a Comenius-filológiának s olykor a cseh—magyar kapcsolatok felderítésének is, nemcsak őszinte érdeklődésének, hanem rendkívüli fogékony-ságának is nem egyszer tanújelét adta. Adyt, akiről már korábban is tájékozva volt, a kötet megjelenése alkalmával így jellemzi: „Heves individualista, ám ugyanakkor a magyar szociális líra zászlóvivője, kinek kollektivistá versei már-már biblikus erővel zendülnek meg... Jellemző vonásai a nyomasztó kálvinista predesztináltság életerése, lélek és test spontán, hamisítatlan szenvedélyessége.” S megadja előre a választ, legalábbis saját válaszát, a később számtalanszor fel-felbukkanó kérdésre, kivel rokonítható Ady a cseh lírában, vagy egyenesen ki a cseh Ady? „Ady sajátos alkotához hiába is keresnénk hazai analógiát.” A kálvinizmusról elejtett megjegyzés ne tévesszen meg bennünket: Čapek professzor a Cseh Testvérek protestáns egyházának híve, Ady (és mellesleg Múrciz, Tompa, Németh László) iránti érdeklődését is színezi ez a körülmény, ha nem határozza is meg kizárólagosan. S nemcsak Čapek esetében van ez így, hanem Ady legnagyobb szlovák hívénél, Emil Boleslav Lukáčnál is. Másrészt, hogy Ady jelentősége túlnő ezeken a személyes indítatású megközelítéseken, azt ha nem tudtuk volna Ady magyar fogadtatásának történetéből, bizonyítja a másik említett cseh hang: a Lidové Noviny című, igen jelentős cseh napilapban „ill” (azaz Arne Novák brnói egyetemi tanár, a barokk-katolikus szellemiség képviselője) köszönti a magyar költő cseh megszólaltatását. Többek közt ezeket írja: „A magyar költők cseh fordításai nálunk fehér holló számba mennek, tizenhárom évnek kellett eltelnie azóta, hogy Magyarország nemzeti hősként búcsúztatta el a modern magyar líra vezérét, míg végre nálunk is bemutatták az októberi forradalom e csodálatraméltó Petőfijét.” A továbbiakban törvényszerűnek mondja, hogy az első cseh nyelvű Ady-kötet szlovák földön látott napvilágot. Arne Novák szerint Ady útja a fin de siècle dekadenciájától a forradalmi expresszionizmusig vezetett, tragikus élménye a fájdalom és a dac, a titáni önimádat és a sötét nihilizmus pólusa közt vergődő kétlelkű modern ember végzete, és egy szellemi tunyaságban tespedő gyönyörű ország fiára nehezülő „turáni átok”.

A cikkíró jólértesültségére vall, hogy olyan verseket és kötetcímekeket is említ, melyek Müllernél nem szerepelnek. A fordítást azonban könyörtelenül elmarasztalja, „iskolás kísérlet”-nek minősíti, mely igazolja a kritikusok véleményét, hogy Ady lefordíthatatlan.

Időzzünk még el egy pillanatig annál a némileg jelképes ténynél, hogy az első cseh nyelvű Ady-kötet Pozsonyban jelent meg. Amilyen bizonyos — s erre utaltunk is fentebb — hogy a cseh Ady-recepciót Ady szlovák fogadtatásától különválasztva

sajátos és önálló irodalmi jelenségként kell kutatni, értelmezni és tárgyalni, olyannyira nyilvánvaló, hogy Szlovákiának — mind szlovák, mind szlovákiai magyar közvetítéssel — jelentős része volt benne: a sokat emlegetett híd itt csakugyan megtette a magáét, Csukás István könyvében is lépten-nyomon erre bukkanunk. Így tartotta ezt a cseh köztudat is (mely a szlovákiai érdekű dolgokat, tehát a magyar vonatkozásúakat is, megkülönböztetett figyelemmel kísérte), erre vall például Peter Kompiš szerepe, a cseh kulturális élethez különösen szorosan kapcsolódó Emil Boleslav Lukáč megannyi ösztönzése. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a történeti Magyarország kereteiben adott együttélés nemcsak és nem elsősorban a nemzeti öntudatra ébredés korának antagonizmusát termette meg, hanem a másik nemzet kultúrája iránti fogékonyságot, olykor bensőséges viszonyulást is. De még azt sem tekinthetjük merő véletlennek, hogy a költő „cseh útján”, mely — ha a kötetek megjelenési helyét nézzük, földrajzilag keletről nyugat felé halad — feltűnően jelentős szerepe volt a morva származású közvetítőknél is. Nem valami rossz emlékü és ködös tájelméletet kívánok itt életre kelteni, csupán megállapítok egy tényt, mely mögött, úgy sejttem, az egyéni érdeklődésen túl a társadalmi-történeti fejlődés adta nagyobb közelség, vonzások és taszítások elevebb összjátéka is közreható.

Voltaképpen a Müller fordításával nagyjából egyidejűleg csíráztak a magvai a sorrendben második cseh Ady-kötetnek is. A Prágától mintegy hatvan kilométernyire délnyugatra fekvő Příbram városka bányászati akadémiáján az idő tájt végezte tanulmányait Eduard Elpl (későbbi írói nevén: Mirek Elpl) morvaországi és Végző (Elpl majdani Ady-kötetében „Vegző”) József magyar diák. Ők ketten szövetkeztek Ady verseinek cseh nyelvű megszólaltatására; munkájuk eredményét az a kis kötet foglalja magában, mely 1935-ben jelent meg Brnóban Krev a zlato (Vér és arany) címmel, s melynek tartalma természetesen nem egyezik Ady azonos című kötetével.

De még e kötet megjelenése előtt látott napvilágot ugyanebben az évben a csehországi Ady-recepció további két dokumentuma. Az egyik Ondřej Dénes összefoglaló méltatása Ady költészetéről a Listy pro umění a kritiku (Művészeti és kritikai lapok) című folyóiratban. Ez a lap is előkelő fórum, főszerkesztője nem más, mint Vilém Závada élvonalbeli cseh lírikus, utóbb maga is magyar költők, többek közt Ady fordítója, ma a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzeti (= kiváló) művésze, a Cseh Írószövetség elnökségének szeniorja. Ondřej Dénes pedig azonos Zádor András ismert fordítóval és irodalomtörténésszel, aki a polgári köztársaság idején Dénes Endre néven fejtett ki jelentős tevékenységet a magyar irodalom csehszlovákiai népszerűsítése terén. Az ő személyes közléséből értesültem, hogy már e cikkét megelőzően Ady-verseket fordított František Halas számára s így legalábbis az elsők egyike volt, akik a cseh költőirást meg akarták nyerni ennek az ügynek, ezenkívül együttműködött Kamil Bednářral is, és több Ady-verset saját fordításában is közölt cseh irodalmi folyóiratokban. Dénes Endre hangsúlyozza cikkében, hogy Ady eszmei és művészi szempontból egyaránt gyökeresen új, önálló és eredeti jelenség. Jellemzi Ady témaköreit s fejtegetéseit bőséges idézetanyaggal illusztrálja.

Mirek Elpl kötetével közvetlenül kapcsolatos az a rendkívül érdekes glossza, melyben a morva költő előkészületben levő vállalkozását kommentálja a Lidové Novinyban (ezúttal A. N. szignóval) ugyanaz az Arne Novák, aki már Müller kötetére is felfigyelt. A cikk címe „Irodalmi szankciók”, s talán már ennek a címválasztásnak is volt valami polemikus éle, melyet értelmezése során tekintetbe kell venni: a Népszövetség politikai és gazdasági szankcióiról beszélt ekkoriban a világ. Arne Novák cikkéből idézzük:

„... míg a szlovákok különféle próbálkozások után ma már Vojtech Marko jóvoltából terjedelmes antológiával dicsekedhetnek, a cseh olvasónak mindmáig nem mutatták be méltóképpen a modern magyar líra nagy vezéregyéniségét, Ady Endrét, habár korai halála óta — mely a magyar költészet szempontjából éppoly sorsszerű volt, mint számunkra a Jiří Wolkeré — immár tizenhat év telt el. De talán ennél is jelentősebb az a tény, hogy a fiatal irodalmár (értsd: Mirek Elpl, R. P.) rászánta magát, hogy merészen kitör az irodalompolitikának abból a bűvös köréből, amelyben

az utóbbi években forgolódnak. Azoknak a népeknek a költészete, melyekkel szemben, okkal vagy ok nélkül, politikai ellenszenvvel viseltetünk, mintha megszűnt volna létezni számunkra, s fordítóink, ahelyett hogy iparkodnának betölteni kulturális közvetítő missziójukat a teljes világirodalom területén, önkéntelenül vagy szántszándékkal kulturális szankciókat alkalmaznak. Bizonyára helyénvaló, hogy igyekszünk minél gyorsabban pótolni, amit elmulasztottunk a nagy és jelentős angol és amerikai irodalom megismerésében. Természetes, hogy tájékozódni iparkodunk Szovjetországgal szemben, s időszerű irodalmában. De miért mellőzzük oly makacsul a gazdag és ösztönzésekkel kecsgettető kortárs olasz irodalmat? Miért váltunk közönyösekké a lengyel költészet fejlődése iránt? És miért nem létezik számunkra a modern magyar irodalom? Nem volna persze kívánatos, hogy nyakra-főre fordítsunk mindent, ami a kezünkbe kerül, s hogy teljesen figyelmen kívül hagyjuk a kölcsönösség társadalmi követelményét, melyet — ha nem is minden keserűség nélkül — csak a legnagyobb és önmagukkal beérő nemzeteknek engedhetünk el. De ne tartsuk magunkat se az irodalomban, se a művészetben a kulturális szankciók elvéhez: nem fizetődik ki. Reméljük hát, hogy az Ady-kötet nem marad visszhangtalan, hogy hamarosan Babits és Kosztolányi versei is sorra kerülnek, s hogy az az érdeklődés, mellyel egy ideig Szabó Dezső és Körmendi művei iránt viseltetett közönségünk, kijut olyan jelentős társaiknak is, mint Móricz Zsigmond, Kodolányi vagy Karinthy. Ne engedjük, hogy egy egész szomszédos irodalom hétpecsétes titok legyen számunkra!”

Ilyen előzmények után jelent meg Mirek Elpl kötete. Elpl figyelemreméltó rangja s önálló alkotói profilja némileg az idézett glosszából is kiviláglik, s bizonyára több szót érdemelne, mint amennyit ez alkalommal szentelhetünk neki. Végső József bányamérnök alakja viszont egyike számomra azoknak az érthetetlen rejtélyeknek, melyeknek éppen rejtélyességük a legkevésbé érthető. Sosem találkoztam egyéb vonatkozásban ennek a csehországi magyar diáknak a nevével, melynek viselője pedig kortársunk vagy legalábbis az lehet. Megszólal-e vagy megelevenedik a kortársak, egykori barátok emlékezetében? Íme ismét egy alkalom s egy feladat. Neki, „drága munkatársának” ajánlotta Elpl a kötetet.

„Kedves barátom,” írja az ajánlásban, „emlékszel-e még? Sok-sok éve annak, hogy együtt üldögéltünk az ősi bányavároska vendéglőjében. Éjjelente, tanulás után találkoztunk a sarokasztalnál, csak mi magunk ketten, azaz inkább hárman, mert Ady Endrét, a halál elátkozott költőjét is társaságunkhoz kell számítanom, habár csak szavaival volt jelen közöttünk: a vér és arany igéivel. Ittunk és fordítottunk. És még valami: rajongtunk verseiért. Olyan közel volt hozzánk... Az ifjúság mindig szomorú, az akar lenni. És mi akkoriban szomorúak voltunk. Úgy éreztük mi is, hogy a világmindenség két oszlopon nyugszik: a vér és az arany oszlopán...”

A „sok-sok évvel” korábbi ifjonti melankólia, melyre Elpl harminc éve csúcspontként nosztalgikusan visszatekint, alig több persze hat-hét évnél, tanulmányait 1931-ben fejezte be. Pírmrami tanulmányai során egyébiránt már önálló költőként is próbálkozott, egy életrajzi adat szerint Franta Kučera bányász-költő csoportjához tartozott. Dekadens hangulatai sem egyedüli meghatározói lelkiállapotának, a náci megszállás alatt mint ember és polgár kivette részete nemzete történelmi megpróbáltatásából, mint ellenállót be is börtönözték. Müller válogatásától eltérően Elpl kötete egyöntetűen Ady halálhangulatait tükrözi: A „nagy” Ady-versek közül az Új versek bevezetője, Az ős Kaján, a Párizsban járt az ős adja meg a kötet alaphangját. Ezt érezteti nagyjából az utolsó Rajmund Habřinának, a kötetet kiadó Kolo moravských spísovatelú (Morva Írókör) szerkesztőjének, Elpl sokban egyívású barátjának és munkatársának a tollából. Adataiban a már említett korábbi cseh Ady-jellemzésekhez (vagy közös ősforrásukhoz?) kapcsolódik, majd ezt írja: „(Ady) osztja e világ minden bánatát és örömét, mind e mellett ez a ma legtöbbször becsült magyar költő a legnagyobb mértékben individualista. Ha Istenről dalol, a saját személyes istenéről, ha fájdalomról és boldogságról, akkor saját fájdalomról és boldogságáról.

A benső forradalom költőjének azonban nem adatott meg, hogy részt vegyen az új, háború utáni Magyarország kollektív építésében. Rövid életével egy magyar Jiří Wolkert példázva hunyt el 1919-ben.” A Wolkerral való rokonítás, mellesleg, még külsőségesebb, mint a korábbi Sova-analógia, de — mint mondtuk — mindezek a megközelítések amúgy is csak hozzávetőlegesek lehetnek.

Miközben a harmincas évek első felében megszületett a két első, szerény terjedelmű s koránlsem adekvát, de úttörő igényű s érdemű Ady-kötet, több mint fél évtizede működött már a budapesti csehszlovák követségen Anton Straka, a cseh—szlovák—magyar kulturális közeledésnek egyik legnagyobb apostola. A kaszai születésű, szlovák nemzetiségű diplomata, kinek sokirányú érdemeivel számos tanulmány foglalkozott (Gál István, Jaroslava Pašiaková, Hana Kindlová, Szántó György és mások), rokonszenves személyiségét pedig a modern magyar irodalom legnagyobbjai, így Németh László visszaemlékezéseiben, Szabó Lőrinc versben is magasztalták, igen sok magyar költő s író cseh és szlovák tolmácsolásához adott ösztönzést s nyújtott segítséget, amint megfordítva is: az ő kezdeményezésére jelent meg 1936-ban, elsőül a maga nemében, egy „Cseh és szlovák költők antológiája”. Vilém Závada és mások is valószínűnek tartják, hogy František Halas Ady iránti érdeklődését is ő élesztette, s ez lehetséges attól függetlenül is, hogy Halas figyelmét Adyra Emil Boleslav Lukáč, Dénes Endre s talán még mások is felhívhatták. A primátust nem áll módunkban eldönteni. Bennünket azonban itt és most Straka mint Ady-fordító érdekel. 1936-ban, ugyanabban az évben, amikor megjelenik a Cseh és szlovák költők antológiája s Prágában Straka fordításában napvilágot lát az első cseh Móricz-kötet, a Légy jó mindhalálig, Strakát mint baloldali, antifasiszta érzülete miatt Magyarországon kompromittált diplomatát visszahelyezik Prágába, ahol mint a csehszlovák külügyminisztérium tisztviselője működött tovább a hitlerista megszállásig, melynek végül is áldozatul esett. A legnehezebb időkben, 1939-ben írja egy Földessy Gyulához intézett levele végén: „...én nem változtam meg s nem fogok sohasem megváltozni”. Körülbelül visszahívása idején születethetett meg benne az elhatározás, hogy az 1936-os antológia ellenpárjaként megteremti a modern magyar líra cseh antológiáját. E két kötetre tervezett mű első kötete egy 80—100 verset tartalmazó „hiánytalan és kifogástalan” Ady-válogatás lett volna. Hagyatéka fennmaradt (sajnos, igencsak töredékes) részében e szándék — és félbemaradt megvalósulása — történetét éppen a Földessy Gyulához 1939—40-ben írt levelei őrizték meg a leghibebben, ezeket érdekes kommentár kíséretében Sára Péter közölte idestova két évtizede a Petőfi Múzeum évkönyvében. Nem kevésbé érdekesek Strakának ez idő tájt Sándor Lászlóhoz írt levelei. Straka barátjával, dr. Antonín Hartl műfordítóval szövetkezett Ady fordítására. Lelkesen és buzgón haladtak előre, 1940 áprilisában már arról tudósítja Földessyt, hogy „a kész fordítások száma 78-ra, a nyersfordításoké 205-re emelkedett”. Irodalmi hagyatékát a Gestapo nagyrészt megsemmisítette, de Hartlnál és másutt e fordítások jelentős része megőrződött. A legösszintébb kegyelet sem hallgathatja el természetesen, hogy az Ady-fordítás szinte megoldhatatlannak látszó feladatával ez a két fordító sem tudott megbirkózni, noha Straka személyében Adynak olyan értője volt adva, ki a költőt „nem tudományos szakretortán, hanem lelkén átszűrve” kívánta bemutatni.

A cseh Ady-recepció fényes mozzanata volt 1940 februárjában a prágai Művészklub Ady-estje, melyet szintén Straka kezdeményezett, s erről szóló levelét Földessy Gyula a Kelet Népében is közölte. A Művészklub előadótermét zsúfolásig megtöltő cseh írók, költők, művészek, egyetemi tanárok, kritikusok, kiadói lektorok, újságírók és „magas nivójú gurmand civil közönség” előtt Václav Holzknecht (a háború után a prágai konzervatórium igazgatója) nyitotta meg Bartók Allegro Barbarójával, s ugyanő zárta is Bartók Három magyar népdalával. Straka leveléből idézzük: „... dr. Hartl párhuzamot vont az új magyar és cseh költészet között s külön kiemelte Adyt, aki sajátosan magyar, sőt ázsiai módon reagált Párizs benyomásaira... Ebben rejlik Ady drámaian magyar volta s ebben Ady példát nyújt: hogyan kell helyesen befogadni a nyugati inspirációkat. Majd én léptem a pódiumra s felolvastam előadá-

somat Ady életéről, munkájáról, vezető eszméiről: magyarság, szerelem, nemzeti türelmesség, Isten, pénz, szociális kérdések, élet-halál, betegség, világháború, korai halál. Előadásom alatt, mellettem a pódiumon egymás után léptek fel a Nemzeti Színház művészei s más művészek, s felolvasták az általam bemutatott Ady-verseket cseh fordításban... A versek elolvasása alatt módomban volt a közönség arcának és lélektanának a tanulmányozása, s mondhatom, a hatás teljes, rendkívüli volt. Ady nagyon tetszett, meghódította Prágát." Mindezekből nyilvánvaló, hogy ha már az 1936-os Cseh és szlovák költők antológiája is, Sára Péter szavával, „az előretörő fasizmus idején a legnagyobb politikai állásfoglalásnak számít”, az 1940-es prágai Ady-est Csehország hitleri megszállása idején — ha nem volt is valószínűleg közvetlen szerepe Straka későbbi tragédiájában — a szellemi ellenállás hőroszának portréját egészíti ki jellegzetes egyéni vonásokkal.

S miközben Straka „tollát kitepi”, őt magát elindítja a halál útján a barbár megszálló hatalom, készülöben már az eljövendő harmadik cseh Ady-kötet anyaga (harmadik, ha Straka megvalósulatlan álmát nem számítjuk). František Halas, a modern cseh líra egyik legnagyobbja, a szlovákiai Móric Mittelmann-Dedinský nyersfordításai alapján fordít Ady-verseket. Mint láttuk, ennek a vállalkozásnak az előzményeit és hátterét sem lesz könnyű a kortársak emlékezetében hitelt érdemlően összekereségní. Mindenesetre tényként jegyezhetjük fel, hogy a cseh Parnasszusnak akkor már csúcsára érkezett Halas, a „Remény csonkja” című, a harmincnyelcos összeomlás keserűségében fogant kötet szerzője nem epizodikusán, egy-két vers erejéig foglalkozott a magyar költővel, hiszen az 1950-ben, már Halas halála után megjelent kötetben szereplő 56 vers nem is a teljes hagyatéék. Akkoriban még nem voltak udvarias kultúrpolitikai gesztusok: amire Halas ennyi időt és fáradságot szánt, azt becsülnie kellett. Valami kevés nyoma van ennek a Jan Zahradníčekkel, az Akkord című, 1941-ben megindult folyóirat szerkesztőjével lefolyt levélváltásban. Halas maga ajánlott fel Zahradníčeknek néhány Ady-verseket saját fordításában. Mint 1941 decemberében írja, a legjobbakat érzése szerint az elkobzás veszélye fenyegeti („konfiskábilisak”), ezeket nem is küldi. Hogy végül is melyeket kapta Zahradníček kézhez, arról nincs tudomásom. Zahradníček katolikus szemléletű költő volt, polgári magatartását és költészetét a marxista iradalomkritika egyaránt elmarasztalja. Annál érekeesebb, amit Halas fordításainak kézhezvétele után válaszolt: „Ez az Ady kétségkívül remek költő, s őszintén megvallva, jobban tetszenek nekem zabolátlanosságai, mint a vallásos versei. Azokban néha közel jár az érzélgősséghez, vergődik, mint a szárazra vetett hal. A Te fordításaid is azokban a rövid és kétségbeesett feljajdulásokban a leedszebbek, amelyeket szinte egyetlen lélekzétvételre kiáltottál el. Kár, hogy nem küldted el azokat, amelyeket a legkülönbeknek tartasz, még ha nem közölhetők is.”

A háború után, röviddel halála előtt Halas még megerősítette egy nyilatkozatában, hogy Adyt a legnagyobb modern magyar költőnek tartja. Az 1950-ben Krev a zlató címmel (Vér és arany, akárcsak az Elplé) megjelent válogatást azonban már nem ő, hanem Vilém Závada rendezte sajtó alá. A hagyatéékban talált — jóval nagyobb számú — kéziratos versből Závada ötvenhatot választott ki (néhány félig kész fordítást saját belátása szerint módosított is), ezenkívül a kötet anyagát kiegészítette hat saját fordításával: A csillagok csillaga, Az utca éneke, A gyáva hatalmasok, A Duna vallomása, Csák Máté földjén és A Hadak útja című versekkel. Noha e pótlások nyilvánvalóan Ady forradalmi hangjának megerősítését hivatottak biztosítani a kötet egészében, a Halas hagyatéékából kiemelt törzsanyag sem volt teljesen egyoldalú: habár túlsúlyban van a szerelmi és egyéb intim, személyes líra, lefordította Halas A magyar jakobinus dala, A márciusi naphoz, a Dózsa György unokája című verseket is, s nem hiányzott gyűjteményéből A Hortobágy poétája, A magyar mesésiasok, az Új vizeken járok sem. Vilém Závada magvas utószavát nemrégiben közölte kivonatolva a budapesti Nagyvilág; ebben az összefoglaló igénnyel készült, leikes írásban is hangsúlyozza a cseh költő, hogy Ady költészetét kicsinyesség volna bármilyen irányban leegyszerűsíteni. Vilém Závada ekkoriban Petőfitől, később József

Attilától is fordított verseket, s a magyar kultúrának és irodalomnak ma is egyik legűszintébb tisztelője.

A harmadik — idáig tehát utolsó előtti — cseh Ady-kötet megjelenésének időpontja nagyjából egybevág a két ország közti barátsági szerződés létrejöttével. Az intézményes együttműködésnek ekkor induló korszakában nemcsak magyar prózaírók műveit fordították csehre sűrűbben, tudatosabban s olykor először (az elsőre Móricz, a másodikra Mikszáth, a harmadikra Németh László vagy Illyés Gyula lehetne a példa), hanem magyar lírikusok egész sorát is: a harmadik és negyedik Ady-kötet közé esik Petőfi új, reprezentatív cseh kiadása, egy Arany-válogatás, a huszadik századi lírikusok közül József Attila, Tóth Árpád, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Áprily Lajos versei is megelőzték a negyedik Ady-kötetet. Persze, közben sem volt hiány olyanokban, akik ébren tartották az Ady iránti érdeklődést, ha szórva-nyosan is, ha nem állt is módjukban túllépni a folyóiratok kereteit. Ezeknek a rendszeres, a lehetőségig teljes összegyűjtése olyan elvégzendő feladat, melyet a centenárium szinte sürgetően juttat eszünkbe. Példaképpen említjük, hogy a Křesťanská revue és a Náboženská revue (Keresztyén Szemle és Vallásos Szemle) című protestáns folyóiratokban Kotsánszky Dániel kelet-szlovákiai református lelkész és Zdeněk Svoboda adták közre néhány közös Ady-fordításukat, ők is jóval kevesebbet annál, amennyit elkészítettek. Ugyancsak itt említem Alfons Weiler ismert műfordítót, aki szintén fordított és közölt Ady-verseket. A nevezettek nemcsak Ady, hanem más magyar költők verseit is fordították, a fentebb felsorolt kötetek azonban (az Áprilyé kivételével) egy kiválóan összedolgozó duó: Kamil Bednár nemrégien elhunyt neves költő és Ladislav Hradský jeles műfordító neméhez fűződnek, csupán a József Attila-köteten osztoztak meg Vilém Závadával. Az ő művük a negyedik és utolsó Ady-kötet is, a legerjedelmesebb és legátfogóbb, hiszen egy híján kétszáz verset tartalmaz, a legismertebbek közül csaknem valamennyit, többé-kevésbé tematikai alapon öt csoportba osztva „Léda és Párizs”, „Hunnia”, „Emlékek”, „A költő alkonya” és „A vér lobogója” címmel, megtoldva egy hatodik résszel, mely Ady novelláiból s egy hetedikkel, mely a költő levelezéséből ad ízelítőt. A kötethez, mely Sám s mořem (Egyedül a tengerrel) címmel 1966-ban jelent meg, Sára Péter írt utószót és Kamil Bednár fűzött fordítói önvallomást, melyhez az általam ismert cseh megnyilatkozások közül személyességében talán csak az Elplé fogható. Figyelemre méltó már a pusztán tény is, hogy az avatott utószó után a cseh költő még külön is szót kért, s valósággal drámaian zaklatott stílusban vallott Ady-élményéről. „Mai szemmel nézve” — írja Bednár — „két Ady van. Az egyik szorosan tapad korának immár a történelem sülyesztőjébe hullott problémáihoz és gondja-bajához. Ez a történeti Ady. A másik Ady ellenben ahhoz kapcsolódik, ami az emberben lényegi s úgyszólván változatlan, ebben pedig Ady mai, folyvást friss, új, a jövőbe tekintő. Az előbbtől már elmaradt — mint mások elmondották — a korabeli ellenfél, aki nélkül költészete helyel-közzel szónokiasnak hat, habár Ady az általánosságokat is szenvedélyes individualizmussal tudta áthévíteni. Időtlen ellenfelei viszont: a halál, a betegség, a világ terhei, az árral szembeszegülő keserű osztályrésze érvényben marad, mert az élet sohasem lesz idill...” És a fordító mérlege? „Nincs fordítás, amely felér az eredetivel. A legnagyobb elérhető siker olyan hitelen tükrözni az eredetit, hogy az olvasó *higgyen*...” (Az én kiemelésem, R. P.)

Keresve sem találhatnák alkalmasabb hidat a befejezés felé, mint a cseh költő-fordítónak ez a reflexiója. Nemcsak azért, mert az eddigi cseh Ady-kiadások záróakkordja, hanem mert rendkívül jellemzően pendíti meg a cseh Ady-recepció (és minden Ady-recepció) alapproblémáját. Ha igaz is, hogy Ady cseh visszhangja nem volt arányban a költő jelentőségével, akár szlovákiai fogadtatásával, akár Petőfi cseh visszhangjával vetjük egybe, nincs azért ok a sópánkodásra. A hálát s elismerést érdemlő szerényebb tehetségű úttörőket egyre rangosabb közvetítők váltották fel; többre nem is lehetett számítani, hiszen mekkora az esélye annak, ami cseh miliőben megadatott nemcsak az angol, francia, német, olasz vagy spanyol nyelvű világirodalomnak, hanem az összes „nagy” és „kicsiny” szláv irodalomnak is, hogy akad

egyszer (és mégis: akadhat!) olyan első nagyságrendű cseh költő, aki tud magyarul, eredetiben olvassa magyar költőtársait s a velük való szellemi találkozására spontán és közvetlen lesz? A nyelvi korlát pedig Ady esetében sem nagyobb, mint más költőknél; őt a cseh olvasótól bizonyos fókig az határolja el, ami — valljuk meg — olykor a hazai utókorától is. Ady gesztusa a sárkányölőé, ilyesmire érzett rá Móricz Zsigmond is „A költő harca a láthatatlan sárkánnyal” című írásában. De Ady sárkányai, tudjuk, valóságos és látható sárkányok voltak, s az Adyt „értők” és „nem értők”, rajongók és kiátkozók között az volt a választóvonal, látták-e vagy sem Ady sárkányait, a történelmieket és az idő felettieket a maguk összefonódottságában, az örök minden titkoknak Ady korszerű és egyéni képzeletében megjelenült „borzasztó, egységes világát”. Már a kortársak sem mind látták, az utókor egyre halványabban, s hogyan is láthatná a pusztá szövegből, ha mégoly mesterien sikerült volna is lefordítani, az idegen olvasó? Kezdték már néha Ady olyan sárkányölő Szent Györgyhöz hasonlítani, aki mellől a képről levágták a sárkányt, s így fogat összeszorító heroizmusa értelmetlen fintorrá torzult, győzelmes dárdadöfése handabandázásnak hathatott. Ennek a költőnek hazája határain innen és túl egyaránt az a sorsa, hogy újra és újra fogadtatni (és elfogadtatni) kell, s ez nemcsak és nem elsősorban nyelvi produkció, hanem a szövegentúli összefüggések mélyebb megismertetésének a kérdése. Aki száz évvel a költő születése, több mint fél évszázaddal halála után a költőt láttatni akarja: bizonyos értelemben rekonstruálnia kell a sárkányölő gesztusának értelmet s lendületet adó sárkányt. Adynak a jövőben annyi az esélye cseh nyelvterületen, amennyi a magyar irodalomé általában: annak növekvő és egyre mélyülő megismerése készítheti csak elő közvetve egy új, az eddiginél hatásosabb cseh Ady-recepció feltételeit.

DÁVID GYULA

Az Ady-mű a román irodalomban

Már szokássá vált, hogy a magyar irodalom nagyjainak évfordulóján az értékelő tanulmányok, esszék, új összefüggéseket felvillantó elemzések sorában alkalmat találunk más irodalmakkal való kapcsolataik felmérésére, megrajzolva — néha viszonylag teljes bibliográfiák alapján, máskor minden előmunkálat nélkül, szinte csak vaktában tapogatózva — „visszhangjukat” vagy „utóéletüket” egy másik (szomszédos vagy távolabbi, nagyobb vagy kisebb) irodalomban. Nem pusztán a kíváncsiságot kívánják az ilyen cikkek kielégíteni, s nem is csak adalékok a „hírünk a világban” témaköréhez. Mert ezek a cikkek, tanulmányok mindannyiszor népeket egymáshoz kapcsoló hidakat mutatnak meg az olvasónak, felelevenítve csak hallomásból ismert — olykor még az avatottak fülében is ismeretlenül hangzó — neveket: műfordítókat, írókat, kritikusokat, akik az időben közelebb vagy távolabb megéreztek egy másik nép kimagasló írójának, költőjének művében az egyetemes emberi mondanivalót, vagy az egyenesen hozzájuk szóló üzenetet s azon keresztül, sokszor feszült, vagy egyenesen fékevesztett politikai indulatokkal terhes légkörben, tudatosítani igyekeztek saját olvasóikban a másik népről azt, amit az önző érdekeket szolgáló politika elfelejtetni igyekezett, megismertetni kívánták rajta keresztül a másik nép igazi, hamisítatlan arcvonásait.

Ady Endre román fogadtatásának áttekintése most, születése centenáriumának